

ԵԿԵՂԵՑԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ԿԵՍԱՐԱՑԻ ՊԱՏՐԻԱՐԲ

ԵՒ ԻՐ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

1636 ին գրուած յիշատակարանի մը մէջ (Թարգմ. Աղբաբ, Բ. էջ 295) կ'ըսուի թէ Գրիգոր Կեսարացիի պատրիարքեան ժամանակն եղել տոյութիւնն էր Մոսկովսկի Ղուծալիցոյ ազգին Բ. առաւ յտաջ որ բազում են դոքսին կրեաց ի գոռոզ ի ինկնահաւան Յուսաց ազգին. թէ շոյսն մերն Կ. եւ վարդապետն իւր քաջ իմաստութեանն յաղթեաց նոցա:

Այս տողերը ցոյց կու տան թէ Գրիգոր Կարճեալը անկեղծ չէ եղած իր դատաստանին մէջ, ցոյց տալով Կեսարացիին անտարբեր եւ անհոգ, մինչ կը տեսնենք թէ անկիւս ըրած է ինչ որ կարեւոր է, հակառակ հանոք որ՝ ինչպէս իր հակառակորդն իսկ կը հաստատէ՝ «կարի հնազանդ ծերացոյնն» եւ «ցաւազնոս» զիճակ մը ունէր (Գրգորացի, էջ 236):

Իր ծերութեան շէտն է նաեւ այդ թուականին իր կտակ մը պատրաստած ըլլալը, ինչպէս կը կարգանք Արաբիկի պահուած ձեռագիրի մը յիշատակարանին մէջ. (տե՛ս Սրուանձտեանց, Թարգմ. Աղբաբ Ա. 294):

«Յիշատակ Բարդղղիսի եւ դաստասանագիրս եւ կանոնագիրս Գրիգորի քաջ հոնորի եւ երանիկ տարուանպէսին մերոյ քաջ եւ անշաղթ փիլիսոփայի՝ Եղիսիպոսի եւ որոշեալ ի գործս ցնեւորեանն եւ վարդապետ ձայնասանայց եկեղեցոյ, եւ Պատրիարք մայրաքաղաք եւ քաղաքապետ Կոստանդնուպոլսոյ պատու ծին Կեսարոս քովին ՌՁԵ (== 1636) պատահեցաւ Էքսիսիսիայ ինչպէս որ վարդապետի աշակերտ նուիրակ անուն սքր Յովաննէս վարդապետն(*)».

(*) Ի՞նչպէս որ Կեսարացիի աշակերտներուն մէջ երկու Յովաննէս կը յիշատակուին (տե՛ս յիշատակարան Զարանգ Վարուց, տպ. 1641, ի Նոր Ջուղա): Առնուելով մէկն հաւանորեն «Ջուղայիցի»ն է որ 1639 ին տպագրութեան արունետը կատարելագործելու համար Եւրոպա գացած է:

մեր ձեռնարկն յանձնեցանք Գ. Ջ գիրք ի ձեռն Յովաննէս վարդապետին, որ մեզ խոստովանաւորեց եղել, եւ զմեր մահու կեանքն դա կասարեաց. դորս ձեռնարկն կտակ արեւ. թէ գիրք եւ թէ այլ ապրանք՝ դա բաժանեաց Շահին Չաղապուն ձեռնարկն, եւ Իսկանսար Չաղապուն. Ջ. գիրք Էքսիսիսիայ եւ զայն աստ եւ անդ: Գարձեալ ոչ ոք չունի ի իշխանութիւն զայդ Գ. գիրքի՝ ի դորս ձեռնարկն յարձակել, զի իւր աշխատանքն է:

Եւ ինչպէս նոյն յիշատակարանն իսկ կը հաստատէ՝ 1636 ին վախճանեցաւ Գրիգոր վրդ. Կեսարացի թի սեփական վիճակ իւր ի Ստանպոլս եւ «քաղեցաւ ի քաղաքն Ղաղաքիս, մերձ ի քաղաքապետիս քաղաքն Իստանպոլս» ի դորս եկեղեցոյն արքայն Գրիգորի մեր շուսաւորչին, ՌՁԵ (== 1636) քովին եւ առեւ Աստուած ի ծալանէ արքայս քաղաքն սխալեցիս ի հիւանդոյ եւ յախտածիս ի ցաւազարս եւ ի շուսնոսս եւ յանկեաց յախտեցաւ. Ի փոստ տարաքան իւրոյ եւ ի պատիւ արքոյ իւրոյ» (Տ. Յալբ. Գ. Կեսարացի):

Գրիգոր Կեսարացիի մարմինը Ղաղաթի մէկ եկեղեցիին թաղելու համար, վաղեմի տունին տնօրէնութիւնը աղագիրք որ ոչ բողոքեալ թաղել զնեղեցաւ ի շինարար քաղաքին, այլ յանձնեց իւր ի հետի ի քաղաքն, մեծ ծախք եղած է:

Իր եղբորորդին կ'ըսէ թէ «Շահին Չաղապուն քաղեաց ի Ղաղաքիս արքանական հրամանաւ ի Ս. Լուսաւորչի եկեղեցոյ դրանն: Եւ վասն քաղեցոյ զնշխարսն ի Ղաղաքիս եւ այլ ինչ խառն գոր արարեալ Կ. եւ Կառ ի մեկն, Գրիգոր (== 3047) դրչ. եւ վիսկալանայն եղել խառն Գր. եւ Էձ (== 4700) դրչ. եւ այս եղել պատճառ վաճառեցոյ գրեանք եւ ազգայն. գոր քաղաքն յարչարանս եւ վիշտ կրեցաւ ի քաղանք վասն վախճանին արքայս այլ եկեղեցիան մեր եւ քաղաքն վրչի պատճառ շինող ոչ յեկարեւմ ալ բողոքով յաւուր դաստասանին եւ տակալի անեղ տեսնին Գրի» (Տ. Յալբ. Գ. Կեսարացի):

Այսպէս կը ծախուին իր գիրքերն ու այն ապին՝ որուն վրայ աշխարհն զովեւ տով խօսած էր Սիմէոն զպիւր Լիւնացի: Իոկ գիրքերուն մէջ մասը Տ. Յակոբ քհ. Կեսարացի կը նուիրէ Կեսարիոյ Ս. Սարգիս եկեղեցիին եւ այդ առթիւ է որ զրի կ'աննէ իր հօրեղբորը Կենսագրութիւնը:

Գծախաւարար Գրիգոր վրդ. Կեսարացիի գերեզմանը, որուն Զաւարթիոյ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցին դրուիլը կը հաստատէ նաեւ Երեմիա Ձէլէպի Քէօմիւրճեան (Սարգիս Կոստանիւ, հրատ. Տօթթ. Վ. Թորգոմէան, Վիեննա. 1913, էջ 74), այսօր անյայտ է:

Փ. Ե.

ԻՐ ԳՐԱԿԱՆ ԱՐԴԻՒՆՔՆԵՐԸ

Գրիգոր Կեսարացի իր ժամանակին զարգացած եկեղեցականներէն էր, գրաւարի հմտ. եւ բանաստեղծ: «Էր վկայեալ յանձնեցունց եւ յոյժ հմտն աստուածայնոց հին եւ նոր հասկարանոց, նաեւ տեղակ արտաբնոց հանձնարաց» (Յօդ. 4. Կեսարացի) եւ «Բանիքուն եւ սիրող իմաստասիրական հանձնարոյ» (Առաւել Գաւրէթեյէ, էջ 442): Կաշուած է նաեւ «Բայ հոնեոր» եւ «Բայ եւ անյաղթ փիլիսոփայ» (Սրուանձտեանց, Թրքոս Աւլաբ. Ա. էջ 294):

Յակոբ քհ. Կեսարացի կը հաստատէ թէ անիկա գրած էր «Միխրարական բան» վասն մանուան վարդապետին իւրոյ՝ Տէր Մրապիոն Բայ հոնեորին, համեղ եւ զանազան բանիւք:

Գրած է նաեւ երկու Գանձ եւ երկու Տաղ աշուրեանի կարգաւ «զարմանալի եւ խրթին բանիւք» (Յօդ. 4. Կեսարացի) եւ զրկած է Ամթիւ:

Առնոց պատճեններն են հաւանօրէն Վիեննայի Միխիթարեանց վանքը 1678ին գրուած Յակոբ Թօխաթցիի տաղաշափեալ Սաղմոսարանին վերջը գտնուած երկու հատուածները, մին ողբ եւ միւսը զանձ գրուած՝ 1607ին եւ 1608ին ի Կեսարիա, իր օտարացիին՝ Սրապիոն կաթողիկոսի (Յ 1606 Ապրիլ 26) մահուան առթիւ (տե՛ս Տաշեան Մայր Յօդ. 4, էջ 732):

Հ. Տաշեան կը յարէ թէ «Նամակի ձեւով շատախօսութիւն է անկի, բայց ա-

մէն տեսակ ձեւախաղերով: Եւսի (Թղ. 172բ) կը սկսի նախադասութիւնքն աշուրեանի կարգաւ սկզբնաւորիչ, այսպէս՝ «Այն իմ նրացան, բերան իմ խցեալ, զուխ իմ աղբերս արտաւազ քղիւնցին» հայեր. յետոյ (Թղ. 172բ) ամէն բան՝ «տանքիկեցոյ, բուն զարուշեցայ, գլխակորեցայ եւ նմաներ: Թղ. 174բ ամէն խօսք «նվաճող կը սկսի եւ աշուրեանի կարգաւ, այսպէս՝ «նվ գործակից իմ, զովեկից... ո՛վ դասակից իմ դուստիցի... ո՛վ եղբարք իմ եղբանից... ո՛վ զինուորակից իմ» հայեր. յետոյ (Թղ. 175ա) նոյն ոճով «նվ ես հայեր, հայեր» — Վերջը կայ ամ ծանօթութիւնը (Թղ. 177բ). «Երեցուր միսիքարական նամակս ի քիլիսոփա Հոյոց Ռեմ (1607) Հոռի անոյ ի Ժ. եւ ըստ Հոռուսիցեոցն Նոյեմբեր անոյ ի ԻԹ. յաւուր շարաքու յինկերոյ ժամու ի Բաղան Կեսարիայ, ի դունն արքայն Սարգիս Զօրալարին»:

Նոյն ձեւագիրին մէջ (Թղ. 177բ) կայ «Դանձ առաջին վասն մանուան ձեւուն Գրիգորի կարուղիկախ Ուրեցեցոյ, ողեալ յաշակիւրեհ նոյնի տակ անուն Գրիգոր Կեսարացոյ: Գոյեւիք յաշական, ծայն ողբերգական, երգ դանքանական, ողբա Հայաստան, տուն քորդունական» էն. սկզբնաւորութեամբ բազմատող տունք՝ «Գրիգորի ե բանս այս», որուն կը կցի (Թղ. 181ա) մաս մը, որ Տրդատ եպս. Պալատին իրեն սեփական է ԺԷ. զորուն մէջ զրչազրուած ձեւագիր ժողովածոյն եւ Տաղարունէն ընդօրինակած է (տե՛ս Հայ Աւագնէր Բ. հատ.):

Ահա այդ տաղը, որուն միայն առաջին մէջ երկու տողերը մէջը կը բերէ Հ. Տաշեան (Մայր Յօդ. 4, էջ 732):

Տ Ա Ղ

Աստուածային հրաւան որ կ'կ Ազամային սեղիս վերկ Առեալ հողոյ 'ւ ի հող դառնկ Արդար հողին առ Տէր գնկ:

Բոլորապէս մարդիկ բնամթ Բաւեալ յերկր փոխին մանուամթ Բայք եւ արդարք նոյն հրաւիրամթ Բառնան յերկր Տեառն կոչմամթ:

Գայ հասանէ նոյն օր արաթ Գրիլսոյն ընտեալ հայկազնոյս քաթ

Գրիգորիսի որ պատրիարհ
Գրիգորաւեան սան լուսածափ:

Իբրախիմ հոգոց եւ ծաղկազարհ
Իսրահայելով բուժեք ըզմարհ
Իստարկացեալ մընաց անգարհ
Իսունայ կրկնի խոցեալ զմեք լեարհ:

Սէ Բերթուլացն այս յայտնի է
Նչն ու եթըն վերջապաս չէ
Նչն ի վերջի փոխի ի է
Եթըն այսպէս բազմաց յայտ է:

Ձօրք երկնային գովեմք առ Բեք
Ձրւարթնոց դասք լացեք ըզմեք
Ձգեցաւ գիտաւար հանաք զբեհեք
Ձրկեալ հօրէն որ ծընող է մեք:

Էն որ ընտեաց ըզմա յերկրէ,
Էհար ըզմեք որպէս կամեն է
Էառ զթալն զըլխոյս մերմէ,
Էթող անտէր գիտեն ի հովէէ:

Ընթերցողաց շաք արաստուէ Ը
Ըզմամք ողբալ մեք արժան է Ը
Ընդ իմ լալոյ ժամանակ է Ը
Ըստ առակին որ հրամայէ Ը:

Թաղծեալ սգով ֆաղաք Ամիթ
Թողեք զուրախութեանդ առիթ
Թախեալ յերկրիդ անցին յակիմն
Թափուր մնաց քո սուրբ գաւիթ:

Ժամանելով նամակիս դուժ
Ժամանակ է ողբալոյ յոյժ
Ժուժկալելոյ զանցի ոք ժուժ
Ժախեալ եղաք վիթօք անբուժ:

Իմաստունք վնն այդ ֆաղաքի
Իմացուցեք զայդ Ուռհայի
Ի ձեռն արիւն որ մեք ծագի
Իշեալ քախեալ ի խոր գրբի:

Լեզուն արագ զի կայ լրտեալ
Լուսաթալ կերպն այլազունեալ
Լըսող ականցն այլ ոչ լրտեալ
Լալով լացեք ո՛վ սիրեցեալ:

Խրատն յորդոր որպէս ըզուս
Խափանեցաւ նա յոյժ կանուս
Խամբեալ բերանն Աստուածամուս
Խրվեալ տըրբանցըն մըսաբուս:

Մեր եւ մըսօք ալեօք ծաղկամ,
Մայրազունի յիմաստ հասամ
Մասկեր բանիւ զարբոցն առամ
Մով իմաստիւք համաստարամ:

Կըրբեք ծառիւ խըրքնածածուկ
Կարաւ մեկնէր յասուկ յասուկ
Կոծով ասեք վա՛յ մեք 'ւ եղուկ
Կործանեցաւ սին եւ նեցուկ:

Հոգւոյ ֆաղաք Աստուածապաշ
Հեղինեկիս մերոյ ըզմաշ,
Հայաստանեայց շիրաւ մեծ ջաշ
Հըրհուրիւք մեր եղեւ անցաշ:

Ջայնըն լրտեալ բանին հանդերձ
Ջեռք կարկամեալ Աստուածամերձ
Ջորձ ի հոյոյ զմարմինն եներձ
Ջրկեր զանձամբն որպէս զհանդերձ:

Ղեկավար մեր ըզմեք եթու
Ղօղեալ ի ծով որ է ի հու
Ղեկ խորհակեալ նախն վարու
Ղամպար շիրաւ լուսոյն ծագու:

Հարսար ֆարոգն Աստուածահաժ
Հանեալ զորդիս եթող անաժ
Հոխանալով որդոցըն հարձ
Հեմեալ չար կամեն եկեն զուարձ:

Միջպեհեաց ձայն զուժոյ ասՄ
Մեծիդ Ամբա Ուրհայու րաՄ
Մխիթարեւ ըզմեք ջանաՄ,
Միանգամայն անկարանաՄ:

Յոյս մեր հասաւ եղաք լալոյն,
Յորդ արասաօք աչաց հեղոյն,
Յոյժ քըւառեալ արժան ողբոն
Յայնպէս հովէն զմեք գրկելոն:

Նըսեմնացաւ ծագող լուսոյն
Նսեալ ողբամք որդիս ըզմոյն
Նաւըն բեկաւ ի մեք ծովուՆ
Նաւորդնն ապեալ յանէ հողմոյն:

Շարժեալ բերանն Աստուածահրաճ
Շըրքանցն բըղխեք ֆան նորահրաճ
Շունչըն զովեալ հողիսհրաճ
Շիրաւ անա մնացաք անցաճ:

Ո՛վ Հայաստան հարա մեծարդի
Ո՛ր է շըբեղ սուրբ փեսայն քի
Ուղի անգարձ զընաց ոչ գի
Ողբայ եւ լաց զայրուքին քի:

Ջըւեաց ի մեկն մեք ուսուցի՞ք
Ջունիմք զայլ ոք գիրս քարզմանի՞ք
Ջրկա՛ խըրքին ծառից մեկնի՞ք
Ջը մնաց հանգոյն նորա վիպի՞ք:

Պարբեալզոցն տուն հոյակա՞ր
Պարխալն անկաւ եղաւ տագնա՞ր

Պարծեալ լեզուսն եղևն ի կաՊ
Պատեաց ըզմեզ խաւար եւ սաՊ:

Զահրն ժիշալ յեկեղեցւոջ,
Զահունակ իւր բարձաւ տեղւոջ,
Զուր ցամախաց տեառնն ապւոջ,
Զարդեալ հասաւ բարի բոլորոջ:

Ռաբբոյն մեր կեանքն զվնառն համի,
Ռամից խաւար եղև իսպառի,
Ռեհրն մահու ըզմա համի
Ռամուսս լացից մեծաբարբառի:

Սուզ առ երկիր օգնեալ հիգոյՍ
Սայպես արեւ ամփոփեալ զոյՍ
Սըփոնեցաւ մեզ վերա հոգւոյՍ
Սեւաթորեալ խաւար անլոյՍ:

Վարպեաց վարժիչ սիրով
Վերափոխեալ առ տէր հոգւով
Վընիս մարմնոյն պատեալ հոգւով
Վայ զըրկելոյս հազար լեզուով:

Տանն Աստուծոյ սիւնն հաստՏ
Տապալեցաւ անկաւ ի զաՏ
Տան բնակիչս վասաբախՏ
Տըխրեալ լացցուք անբիւ եւ շաՏ:

Բաբունս ըզմեզ անտես արա՞ր
Բապար եղաք մեզ եւ շիւա՞ր
Բանալին Ողբամք անմխիթար
Բախ մեր դարձաւ սուգ մահարա՞ր:

Ցամախեցաւ ջուրքն կենաց
Ցաւ մեծապոյն ըզմեզ պատեաց
Ցուպրն բեկաւ առակահեաց
Ցընծուքիւն մեր փոխեալ ի լաճ:

Իեղին եկ իս վասն մահո՞ւ
Իիւղ եւ հիւք տարացեղո՞ւ
Իխտեալ բանիցըս մու առ մո՞ւ
Իիւծեալ Գրիգորս կեսարո՞ւ:

Փուրով կենացն ելից զգլափ
Փառացս եղև տեղս քերական
Փրեղիքն առեալ զծաղիկն անբափ
Փոխի մահուամբ քըլիս այսչափ:

Քանակ Հայոց քըլին համարՔ
Քառից կըրկին հարիւրիւ չափՔ
Քան զայս յաւել երկիրիւրեակՔ
Քարին մի պարզ մի եւ յիսնակՔ:

(1606 = ՌՄԵ.)

Ա. ԱԼՊՅՈՒՃԵԱՆ

(Շարունակելի) (12)

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

«ԶՈՒՆ Ե ՐԹՆՈՅ»

ՑԱՐԵՎԻԴԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԱՆՆԵՐ ՆԻ
ԱՐՈՒՆՍՏՆՆԵՐՈՒ. Ա. ՏԱՐԻ. 1937:

Խմբագր. Հրամից Քալանտեան, Փարիզ:
(224 մեծադրի էջ):

Ուշագրաւ հրատարակութիւնն մը՝ զոր հարկ է մատնանիլ ընել մեր «գրասէր» և արուեստասէր հասարակութեանն: Զուարթնոցը — անունն մը որ անմիջապէս իմացական որոշ ըզմանակութիւնն մը ու ոգի մը միանգամայն կը թելադրէ մտքին՝ որոնց կ'ըզձաս որ մարմինն տայ հետզհետէ ձեռնարկը — Տարեցիւրբի ձեռնարկն սակ վերընծիւղումն է այն համանուն պարբերակներին որ քանի մը տարի (1929—1931) արտասահման գիւն նոր գաղթած մեր երիտասարդ գրողներու համակրելի մէկ օտկանը եղաւ:

Գրիքին — որ միշտ ալ հազուադիւս երեւոյթ եղած է մեր մօտ — ու պարբերական մամուլին — որ քիչ անգամ յաջողած է առօրեայով զբաղած օրաթերթէն վեր՝ լուրջ մտադրեալ մակարդակը գտնել —, գիրքին ու պարբերական մամուլին մէջտեղը՝ Տարեցիւրբը կուգտած է կարճեւ մեր իրականութեան մէջ առանձին կարեւորութեամբ դերի մը: Այս բանին զգացումն է որ սիրելի ու տարբարախոս Թէոդիկին տուած օրինակին վրայ ամէն կազանով՝ Տարեցիւրբը խայտաբղէտ շարունակը բերէ մեզիս: Բայց այդ հրատարակութիւնները, գրեթէ առանց բացառութեան, կը յիշեցնեն տարւոյն նոյն տեսիլն հասնող կազանդ Պապային տոգորակը, ուր խառն ի խառն դիզուած կ'ըլլան ամէն տեսակի խաղալիքներ — ինքզինքն ամբողջ տարին չորս կողմը ինկած կ'ըլլար, անձամբ ու նամակով: Պոլսոյ կամուրջին վրայ աւելն հանդիպածէն «Տարեցիւրբ» համար բան մը — արձակ, քերթուած, ինքնադիր, թարգմանածոյ, լուսանկար, երգ, վալս, նամակ — կը խնդրէ իր աղաչական ու անմահական ժպտող երեսին: Ի դուր կը ջանար յետոյ, գէթ դուրսէն, վեր ի վերոյ դաստորոմ մը գնելու իր ձեռք բերած այդ անանուն թղթակոյտին մէջ: Արդիւնքը գիտե՞ք: — Տարեցիւրբը մեր մէջ, մնացած է, հազուադիւս բացառութեամբ, Թէոդիկին անոր տուած տիպարին հաւատարիմ՝ գրա-